

Drago KOS

Participativna prenova mesta

Interaktivno
 komuniciranje
 Legitimizacija
 Participacija
 Prenova
 Stanovanjske
 soseske
 Urbanistična
 delavnica

Housing estate
 Interactive
 communication
 Legitimation
 Participation
 Rehabilitation
 Urban design
 workshop

Besedilo sestavlja dva dela. V prvem so predstavljene teoretske zasnove prenavljanja mest. Na osnovi literature je mogoče sklepati, da je ključna težava prenovitvenih projektov predvsem legitimno usklajevanje raznovrstnih interesov sodelujočih posameznikov in institucij. S predstavitvijo in analizo dogajanja na urbanistični delavnici, ki je bila organizirana v okviru raziskovalne naloge Prenova stanovanjskih sosesk v Ljubljani, je ta teza v drugem delu besedila izkustveno potrjena. Izkazalo se je, da so neposredno vpleteni stanovalci pripravljeno aktivno sodelovati v prenovitvenih postopkih, vendar pa proces ne steče, ker nimamo razvitih ustreznih institucionalnih okvirov. Na koncu je predstavljen nekaj konkretnih predlogov, kako preseči zastoj pri prenavljanju mest, posebno večjih, po drugi svetovni vojni zgrajenih stanovanjskih sosesk.

The article consists of two parts. The first deals with the theoretical framework of urban rehabilitation. Literature provides the basis for a conclusion, which is that the key issue in rehabilitation projects is legitimate negotiation of various interests between participating individuals and institutions. In the second part of this presentation and analyses of events that took place at the urban design workshop organised within the framework of the research project Renewal of housing estates in Ljubljana, provide experiential confirmation of the starting thesis. We established that the directly involved residents were willing to actively participate in rehabilitation procedures, however the process is never triggered, because of insufficient capacities in institutional frameworks. In conclusion several real proposals are shown, namely, how to surmount obstacles in urban rehabilitation and especially in larger housing estates built after World War 2.

1. Izhodišča participativne preнове mesta

Prvi problem preнове mest je nedvomno metodološke narave. Problematika je zaradi prepleta raznovrstnih in zelo močnih socialnih, kapitalskih in političnih interesov vpletenih težko obvladljiva. Izkušeni, zlasti tujih, je sicer precej, vendar je njihova praktična uporaba lokalno specifična oz. omejena. Zaželen je kar najbolj celovit pristop, ki pa hitro preseže finančne in druge izvedbene zmožnosti. Zato se vedno znova zastavlja vprašanje, kje in kako začeti, predvsem pa, kako vzdrževati zadostno stopnjo odprtosti postopkov. V prenovitvenem procesu naj ne bi bilo precedenčnih odločitev, ki bi vnaprej onemogočile sprotne spremembe in dopolnitve, neizbežne zaradi nepredvidljivih življenjskih okoliščin.

Če imamo namreč v načrtu prenovno celotne stanovanjske soseske in ne zgolj posamezne stavbe, je zelo verjetno, da vseh družbenih razsežnosti ne bo mogoče predvideti. V izhodišču prenovitvenega projekta je zato neizbežno

vgrajen redukcionizem. Iz tega sledi, da je treba temeljito premisliti o konceptualnih vprašanjih, tj. o temeljnih ciljih preнове in možnostih uresničevanja. Izvajalci naj bi kompleksno problematiko strukturirali tako, da bi bilo tudi med prenovno mogoče izvesti smiselno selekcijo širokega spektra vprašanj, ki jih sprožijo prenovitvene dejavnosti. Obenem pa je treba realno predvideti domet načrtovalskih in izvajalskih intervencij v življenjske tokove mesta oz. dela mesta. Jasno je, da še tako domišljen projekt ne more predvideti odgovorov na vsa vprašanja, lahko pa domišljena in celovita zastavitev prenovitve, ki upošteva hierarhijo problemov, bistveno zmanjša negativna presenečenja med prenovno.

Izkušnje kažejo, da so prenovitveni posegi v »živ«
 prostor tvegani tudi, če so pripravljeni z najvišjimi strokovnimi standardi. Racionalno strokovno utemeljevanje in argumentacija imata določeno vrednost v strokovnih krogih. Komunikacija z drugimi neposredno in tudi posredno vpletenimi skupinami pa pokaže, da je strokovna racionalna argumentacija velikokrat nezadostna oz. neučini-

kovita. Ker prenova posega v zasebno nepremičninsko lastnino, je dokaj razumljivo, da je temeljni izhodiščni problem nezaupanje v njene izvajalce, zato je treba posebno pozornost nameniti odnosom in komunikaciji s tistimi skupinami, ki so realno najbolj motivirani za prenavo ali proti njej. Komunikativno delovanje predvideva enakopravno vključevanje prizadetih v izvedbo prenove vse od začetka, tj. že v fazi izhodiščnega konceptualnega snovanja. Pristop k prenovi naj bi bil torej zaradi socialne relevantnosti in relativnosti strokovnih meril kar najbolj odprt in organizacijsko fleksibilen. Skratka, med najpomembnejša strokovna izhodišča spadajo ukrepi za nastanek širokega komunikativnega razpravljalnega polja. Strah, da se bodo zato v projekt vmešavale nekompetentne skupine, je odveč, ker motivacija lastniško ali stanovanjsko neposredno vpletenih močno presega vse morebitne druge udeležence razprave oz. procesa prenove.

Z metodološkega vidika je nedvomno eden težjih problemov interdisciplinarno sodelovanje različnih strok. Ta velikokrat opažena, vendar nikoli zadovoljivo rešena težava izhaja iz temeljnega in splošnega problema delovanja v modernih diferenciranih družbah, v katerih je »transistemska« vzpostavljajanje dialoga zelo težavno. Oteženo je ne samo koordinirano sodelovanje, ampak celo sporazumevanje med različnimi strokami (Willke, 1993). Prenova mest kot neizbežno interdisciplinarni projekt ne more prezreti teh problemov, nasprotno, eden najpomembnejših izhodiščnih ciljev je vzpostaviti sproščena komunikacijska razmerja. Verjetno je to eden ključnih razlogov, zakaj imamo pri nas dokaj malo izkušenj s prenovitvenimi projekti. Bolj ali manj uspešno in celovito so bile izvedene nekatere prenove zgodovinskih starih mestnih jeder (Piran, Stara Ljubljana, Maribor, Škofja Loka, Ptuj, Slovenske Konjice ipd.). Praktično nikakršnih izkušenj pa nimamo s prenavo »novejših« mestnih predelov, nastalih med najintenzivnejšo urbanizacijo po drugi svetovni vojni. Zaradi privatizacije stanovanjskega sklada, zatikanja pri upravljanju in vzdrževanju ter še posebno zaradi močnih suburbanizacijskih teženj so ti urbani predeli večinoma v prelomnem obdobju. Kriza še ni tolikšna, da bi bila prenova nujna, obenem pa so negativne tendence že tako opazne, da je skrajni čas za načrtno preprečevanje negativnega razvoja »velikih socialističnih sosesk«.

2. Strukturiranje problemov

Prenova je v sociološkem pomenu včasih razumljena zgolj kot »gentrifikacija«, kot »vdor« srednjega razreda/sloja v prostor, ki je zaradi različnih razlogov postal manjvreden, zapuščen, segregiran, tj. prostor, kjer so prevladale nižje socialne in ekonomske kategorije oz. sloji (gl. npr. Smith, Williams, 1986). Prenova, ki ni zgolj gentrifikacija, pa poskuša uvesti »normalen« socialni pluralizem. Prenovljeni prostor naj bi v socialnodemografskem pomenu postal kar najbolj pester, bogat in raznovrsten. Poleg standardnih socialnodemografskih analiz so zato kot input zanimive analize družinskih usod, selitvenih verig, socialnozgodovinske analize ipd.

S sociološkega zornega kota je zato središčno vprašanje socialna in interesna struktura vpletenih socialnih skupin. Smiselno je upoštevati razlikovanje med različnimi skupinami staroselcev in novimi socialnimi skupinami, ki jih prenova pritegne v naselje. Prenova na tej točki zadeva enega najbolj zakoreninjenih družbenoprostorskih problemov, tj. dihotomijo domače–tuje, avtohtonost–neavtohtonost, endogenost–eksogenost ipd. V pripravljalni fazi je zato zelo pomembna naloga identifikacija in analiza socialnih prostorov. Ob tem velja posebej poudariti, da je socialna prostorska identiteta lahko močno navzoča tudi v sicer precej »opustošenem« prostoru, ki pa kljub temu ohranja simbolno identifikacijski pomen za določene socialne kategorije. Če tega ne ugotovimo že v analitični fazi, lahko v operativni fazi prenove naletimo na kompleksna presenečenja, ki se lahko razvijejo v hude socialne konflikte.

Prav zato je koristna analiza »zgodovinskih usedlin«, tj. identifikacija preteklih pomenov določenega prostora, ki so morebiti še zelo živi ali pa zgolj prikriti in jih neobziren, ignorantski poseg lahko nadproporcionalno okrepi. Identifikacija bolj ali manj skritih odnosov do prostora ponuja tudi zelo uporabne informacije oz. vsebinska izhodišča za prenavo, zato je pomembno, da že v analitični fazi v proces načrtovanja ciljev prenove vključimo prebivalce. Prav tako je treba upoštevati, da je tudi togo in ortodoksno vztrajanje pri bivših pomenih nekega prostora lahko zelo neživljenjsko in konfliktno. Dilema, kako uravnovežiti prenavo, tj. dajanje novih

pomenov in ohranjanje starih (konservatorstvo), se neizbežno zaostri zlasti v zgodovinsko »zgoščenih« prostorih.

»Razširjena« socialnodemografska analiza nam torej pomaga: a) raziskati socialni in motivacijski kapital; b) odkriti potencialne »vroče« oz. konfliktne točke predvidenega programa; c) identificirati stare in nove vsebine prostora, na katere poskušamo vplivati s prenovo; d) zelo pomembno je vsebinsko in ne zgolj formalno vključevanje izkušenj, predstav (želja) prebivalcev oz. drugih zainteresiranih za program. Na tej osnovi je mogoče izdelati nekakšen sociogram, tj. mrežo vseh najpomembnejših akterjev prenove, in njihov ponder, tj. realno moč vplivanja na potek prenove.

3. Legitimiziranje ciljev prenove

Cilj prenove mestnih jeder naj bi bila usklajena, tj. dogovorjena polifunkcionalna obogatitev prostora. Načela »novega urbanizma« spodbujajo prepletanje vsebin v prostoru, vendar je eden ključnih pogojev legitimizacija raznovrstnosti. Prostorsko coniranje ni več samoumeven urbanistični princip, čeprav je jasno, da povsem ne bo nikoli izginilo. Polifunkcionalnost omogoča lažje in raznovrstnejše kombinacije novih vsebin v mestnem prostoru. Sočasno pa to načelo povečuje zahtevnost in kompleksnost urejanja mestnega prostora, zlasti pa se povečujejo legitimizacijski standardi. Soglasje je verjetno povsem utopično, celo večinsko sprejemanje ciljev prenove je v začetni fazi velikokrat previsoko postavljena norma. Prav zato je pomembno cilje prenove opredeliti preprosto in jasno in jih poskušati s komunikativno argumentacijo legitimizirati, tj. pridobiti kar največjo mogočo podporo pri vseh vpletenih. Bistveno lažje je doseganje soglasja o splošnih ciljeh prenove, npr. a) ohranjanje oz. utrditev socialne identitete prenovitvenega prostora; b) ohranjanje in zviševanje bivalne vrednosti/kvalitet; c) revitalizacija (optimalizacija) strukture prebivalstva; d) vzdrževanje in razvijanje socialnih vezi kot pri izvajanju prenove, kjer se neizbežno pokaže raznovrstnost interesov in pogledov na konkretne cilje prenove.

Za doseganje legitimnosti prenovitvenega projekta je verjetno najpomembnejše merilo zagotavljanje socialne pravičnosti. Tudi pri

obravnavanju interesov različnih socialnih skupin se hitro pokaže razlika med načeli in prakso. Prostor kot integracijski dejavnik izgublja pomen, vendar pa so koreniti posegi v utrjena socialnoprostorska razmerja še vedno zelo tvegani. Bivalni prostor še vedno deluje integracijsko, verjetno te funkcije ne bo nikoli povsem izgubil. Lahko se torej strinjamo s tezo, da naj bi prenova povečala socialno integracijsko sposobnost določenega prostora, vendar pa je sočasno nujno upoštevati tudi »dezintegracijsko« ločevalno funkcijo prostora, prostora kot ovire, ki omogoča osamitev, izolacijo, izločitev iz množice naključnih vplivov. (Več o tem: Mlinar, Z., 1994) Kakovostna prenova naj bi torej upoštevala dve navidezno nasprotni merili: a) integracijo, povezovanje, druženje in b) individuacijo, tj. diferenciacijo, izolacijo.

Zagotavljanje socialne varnosti v procesu prenove je torej ključni pogoj njene legitimizacije. Dolgotrajnost prenove je lahko s tega vidika velik problem. Zagotoviti je treba rezervni stanovanjski sklad oz. poskrbeti za neizbežne ekonomske učinke – med prenovo in po njej. Skratka, vzpostavitev reprodukcijske sposobnosti (socialne, ekonomske) prostora je eden ključnih ciljev prenove. Podobno zahtevno merilo je tudi preprečevanje prevelikega zmanjšanja kakovosti življenja med prenovo. Soudležba stanovalcev je hkrati metoda in obenem tudi cilj prenove. Čeprav se nekaterim »strokovnjakom« zdi to nepotrebno zapletanje in povečevanje kompleksnosti, je sodelovanje stanovalcev eno od meril uspele prenove, ki ni usmerjena zgolj v prenovo fizičnega okolja.

4. Priprava podrobnega načrta izvajanja prenove

Izvajanje prenove je nedvomno precej lažje, če so sledi obsežni pripravljano analitični fazi. Ker je vsak konkretni projekt edinstven, tj. neponovljiv, je pomembno poudariti predvsem nekatera načela:

- fleksibilnost, tj. sprotno odzivanje: izvajanja prenove ni mogoče detajlno planirati, zato je nujno prilagajanje novim dejstvom, ki se pojavijo med operativno fazo;
- časovna dinamika: pomembno je fazno zaključevanje, tj. velikokrat zelo dolgotrajno prenovo izvajati v več fazah, kar omogoča dokaj hitro socialno vključevanje posameznih že obdelanih predelov;

- interaktivno komunikativno obveščanje: v dolgotrajnih in obsežnih prenovitvenih projektih običajno ni dovolj zgolj informiranje, temveč je potrebna tudi interpretacija predvidenih zamisli in, kot je že bilo poudarjeno, vključevanje tudi »laičnih« prenovitvenih predlogov;
- soodločanje vpletenih prebivalcev: vsebinsko interaktivno komuniciranje je že prva faza soodločanja prebivalcev. Smiselno pa je te procese tudi institucionalizirati.

Opozoriti velja še na splošne družbene okoliščine, ki vplivajo na (ne)celovitost izvajanja prenove. Poleg »zgodovinske« odsotnosti prenovitvene tradicije na Slovenskem vplivajo na težavnost prenovitvenih projektov tudi majhna stanovanjska mobilnost, neurejen promet z nepremičninami, zapleti z lastninjenjem funkcionalnih zemljišč, slabotna ekonomska podlaga za izvajanje večjih kompleksnih prenovitvenih posegov, nepripravljenost za sodelovanje pri prenovitvah skupnih prostorov in skupne opreme, skromne praktične izkušnje pri izvajanju kompleksnejših participativnih prenovitvenih projektov ipd. Skratka, res se lahko zgodi, da resna sociološka študija na prvi pogled močno poveča kompleksnost in okoliščin prenove, vendar pa je prav tako jasno, da je brez tako široke zastavitve prenovitveni projekt obsojen na nedopustni in neživljenjski redukcijem.

5. Eksperimentalni preizkus participacije

Skladno z ugotovitvami, da postaja legitimizacija posegov v prostor vse zahtevnejša naloga, je smiselno pri prenovitvenih projektih, ki so v tem pogledu še posebno občutljivi, že vse od začetka vključevati v načrtovalske postopke neposredno vpletene ljudi. Način vključevanja je seveda prav tako odprto vprašanje, predvsem zato, ker je zaradi »edinstvenosti« vsakega posameznega prenovitvenega projekta tvegano uporabiti že izdelane in morda tudi že preizkušene modele vključevanja prebivalcev. Nedvomno je smiselno upoštevati izkušnje, vendar je zelo priporočljivo konkretno sodelovanje in soodločanja vpletenih posameznikov in skupin prej »eksperimentalno« preizkusiti ali vsaj testirati. Eksperimentalni pristop je priporočljiv še zlasti v okoljih, a) kjer izkušenj z vključevanjem prebivalcev v prenovitvene projekte ni veliko in b) ko poskušamo izvesti nestan-

dardni prenovitveni projekt. Raziskovalno preverjanje zamisli o načinu vključevanja prebivalcev v prenovu dela Savskega naselja v Ljubljani [1] je bilo torej zelo smiselno zaradi obeh razlogov. Izkušenj s prenovu »novejših« sosesk, ki so nastale v drugi polovici prejšnjega stoletja, pri nas dejansko še nimamo, pa tudi sicer so, kot je že bilo ugotovljeno, participativno podprti prenovitveni projekti pri nas dokaj redki. Raziskovalni pristop je bil upravičen tudi zato, ker naj bi bila prenova tega dela Savskega naselja vzorčni primer za prenovu mnogo drugih strukturno podobnih stanovanjskih okolij Ljubljani.

Že javnomnenjska raziskava je nekakšen komunikativni pristop. Pravzaprav je tako dana možnost zelo velikemu delu prebivalcev, da standardizirano izrazi svoja mnenja in stališča do prenovitvenega projekta. Vendar pa ima takšno komuniciranje tudi omejitve, [2] predvsem pa ne more nadomestiti neposrednega interaktivnega sporazumevanja. Eden od izhodiščnih ciljev prenovitvenega projekta je bila prav vzpostavitev neposrednih komunikacijskih kanalov med raziskovalci, (strokovnjaki), investitorji (MOL) in najbolj neposredno vpletenimi (stanovalci soseske). Skladno z domnevo, da ni mogoče brez preverjanja uporabiti tujih modelov interaktivnega sodelovanja ljudi pri prenovi, smo se odločili izvesti urbanistično delavnico, [3] na kateri bi lahko vsi ključni akterji predstavili in izmenjali poglede na zamišljeno prenovu soseske.

Izhodiščno informativno gradivo delavnice so bile:

- ugotovitve javnomnenjske raziskave o odnosu ljudi do življenja soseske in do morebitne prenove [4];
- ugotovitve urbano-morfološke analize soseske o urbano arhitekturni zasnovi, zelenih površinah, prometni ureditvi in tipologiji stanovanjskih objektov [5] ter
- predstavitev primerov »dobre prakse«, tj. primerov uspelih prenovitvenih projektov, ki so jih po metodi soodločevalskega planiranja izvedli v Angliji. [6]

6. Potek urbanistične delavnice

Prvi cilj delavnice je bil kar najbolj celovito seznaniti prebivalce soseske s tehnično gradbenim stanjem stavbenega fonda in ugotovi-

tvami reprezentativne javnomnenjske raziskave o odnosu prebivalcev do svoje soseske in predlagane prenove. Temeljni cilj pa je bil spodbuditi participativno, tj. soodločevalsko načrtovanje in izvedbo prenove. Nedvomno je takšna zasnova prenove tudi v deželah z bogatejšo prenovitveno tradicijo dokaj zahtevna naloga. V naših, še vedno postsamoupravnih tranzicijskih razmerah pa je vključevanje ljudi v prostorske projekte še težavnejše. Zato je bil eden ključnih ciljev delavnice preveriti stopnjo pripravljenosti na takšno interaktivno projektno delovanje.

Delavnica naj bi tako omogočila realnejšo oceno stališč, ki smo jih pridobili z reprezentativno javnomnenjsko raziskavo. Za preverjanje izvedljivosti participativnega modela prenove ne zadošča anonimno merjenje mnenj in stališč, ampak je smiselno »izmeriti«⁷ njihov domet in prepričljivost v javni razpravi in v konfrontaciji z drugačnimi pogledi. Pomemben cilj delavnice je bil tudi preverjanje zmožnosti racionalne argumentirane javne razprave o različnih možnostih prenove. Na osnovi izkušenj pa tudi na osnovi rezultatov javnomnenjske raziskave smo domnevali, da je ključna začetna težava nizka stopnja zaupanja v mestne (urbaniistične) institucije. Ugotovitve javnomnenjske raziskave so bile namreč prav v tej točki najbolj dramatične, kar se tudi ujema z načrtovalskimi in urejevalskimi izkušnjami v MOL in sploh v slovenski družbi. Mnogo kazalcev potrjuje domnevo, da je nezaupanje največja ovira za nastanek produktivnega razpravljavskega odnosa med glavnimi akterji urejanja in načrtovanja prostora [7] in da to vedno bolj vpliva na nizko stopnjo operativne sposobnosti mestnih oblasti. Dejansko je bil zato ključni cilj delavnice vzpostavitev temeljev za vzpostavitev nujne stopnje zaupanja med glavnimi akterji prenovitvenega projekta.

Na delavnico so bili posebno vabljeni aktivnejši stanovalci soseske, tj. ljudje z dolžnostmi v hišnih svetih ipd., sicer pa je bila udeležba povsem odprta za vse stanovalce tega območja. Dejansko je bil tudi odziv na vabljenje del eksperimenta oz. kazalec odzivnosti stanovalcev na javno posredovanje informacije o načrtovani prenovi. S tega vidika je delavnica nedvomno uspela. Udeležba je bila ravno prava, kar pomeni, da se je zbrala »kritična masa«⁸ petdesetih prebivalcev, tj. toliko, da je bila udeležba dovolj reprezentativna in ne prevelika, da ne bi mogli vsi, ki so

hoteli, aktivno sodelovati v razpravi. Skupaj z raziskovalci je prvi dan prišlo približno šestdeset ljudi.^[8] Prevladovali so starejši prebivalci z daljšim bivalnim stažem v soseski. Naslednji dan je bila udeležba nekoliko manjša, vendar lahko kljub temu presodimo, da so prebivalci pokazali pripravljenost za aktivno sodelovanje v razpravah o prenovi svoje soseske. Slabša oz. nezadovoljiva je bila udeležba predstavnikov mesta. Ker se je delavnice udeležila zgolj ena predstavnica, ki dejansko ni aktivno posegala v razprave, se je zamišljena tridelna sestava udeležencev (prebivalci, strokovnjaki, predstavniki mesta) zožila na dvostransko razpravo med prebivalci in raziskovalci. Tudi to dejstvo je verjetno vplivalo na potek dogajanja, predvsem ker udeleženi strokovnjaki nismo bili obremenjeni s starimi nesporazumi in konflikti. Razprava je bila zato manj konfliktna, a morda prav zato ni bila dovolj reprezentativna.

Začetne informacije o ugotovitvah so predstavili raziskovalci z UI RS in CPS IDV/FDV. Čeprav so jih prebivalci pazljivo spremljali, je bil dokaj očitno razkorak med strokovnim sociološkim in urbanističnim diskurzom in običajnim zdravorazumskim diskurzom stanovalcev. Takoj na začetku se je pokazalo, da so jih precej vznemirile na predstavitvenih kartah označene točke, kjer so načrtovalci predvideli konkretne gradbeniške posege. V predstavitvah je bilo posebej poudarjeno, da so to zgolj ideje in torej zgolj morebitne lokacije večjih prenovitvenih posegov, o katerih naj bi na delavnici šele razpravljali, vendar je bilo vznemirjenje tolikšno, da se je »sprostilo«⁹ v grobe, celo žaljive obtožbe. Raziskovalci, ki so predstavljali zgolj ideje o morebitni prenovi, so postali »streljivo«, za nekatere stanovalce pa kar odgovorni za pretekle in aktualne zamere. Pritožbe in obtožbe zaradi zapletov z zemljiškopravnimi urejanjem funkcionalnih zemljišč so za hip povsem onemogočile začetno razpravo o prenovi soseske. Kar nekaj ostrih besed je padlo, preden so se razmere toliko umirile, da je lahko moderator spet usmeril razpravo v predvideni tok. Začetni zaplet je po eni strani izrazil nizke stopnje razpravljavske kulture, obenem pa tudi očitno kazalec zelo visoke stopnje nezaupanja stanovalcev do vseh, ki se kakorkoli ukvarjajo z urejanjem, planiranjem oz. prenavljanjem mestnega bivalnega prostora.

V nadaljevanju je bila razprava bolj osredotočena na prenovi, seveda pa se ni mogla

izogniti pogostim bolj ali manj smiselnim digresijam. Kljub temu so bili poudarjeni ključni problemi, ki naj bi se jih prenova dotaknila oz. naj bi jih z njo rešili. Na prvem mestu je nedvomno povečanje izrabe prostora, ki je po urbanističnih izračunih za širše središče mesta dokaj majhna. Tu so strokovna merila trčila ob zdravorazumsko logiko, ki težko razume, zakaj bi z zgoščevanjem lahko dvignili kakovost bivalnega prostora. Še posebno težko pa je v tem kontekstu pojasniti upravičenost dokaj prostorsko razkošne ureditve sosednjega območja med Kocbekovo in Linhartovo.^[9]

Prometna ureditev soseske je bila pričakovano prav tako deležna velike pozornosti, pravzaprav je večina menila, da je to ključni in skoraj edini problem. Vendar so se razmišljanja o rešitvah zaustavljala na mejah individualnih interesov, tj. dovolj parkirnih prostorov za vse prebivalce. Optimalnejše rešitve, npr. gradnja garažne hiše, niso bile zavrnjene, vendar tudi niso bile močno podprte, ker je vsakomur jasno, da bi bilo to mogoče, če bi zahtevalo tudi finančno soudeležbo. Razmišljanja o finančno kompleksnejših vprašanjih pa so prezahtevna za takšen tip razprave, pa tudi sicer je to verjetno ena najbolj občutljivejših tem, ki bi potrebovala posebno poglobljeno obravnavo.

To se je potrdilo tudi v nadaljevanju razprave, ko so bile predstavljene ideje, kako bi lahko stanovalci etažni lastniki z nadzidavo svojih dokaj nizkih stanovanjskih hiš (P+4) z nadzidavo dodatne etaže pridobili sredstva za prenavo stavb in soseske. Očitno je takšno gledanje stanovalcem precej tuje in bi bili za morebitno uresničitev ideje potrebni dodatne informacije, dobri zgledi in glede na že rečeno predvsem dvig zaupanja v operativne izvajalce takšnih investitorskih modelov.

Zlasti pa bi bilo treba prebivalce motivirati za prenavo. Javnomnensjska raziskava in tudi razprave na delavnici so pokazale, da prebivalci soseske sploh še niso zaznali potrebnosti, kaj šele njene nujnosti. Opazen je bil celo nekakšen »mikrolokalpatriotizem«, tj. prepričanje, da je njihova soseska povsem solidna, v primerjavi z bližnjo Zupančičevo jamo pa sploh zgledno bivalno okolje. Tu smo seveda na področju prestižnih ocen, nostalgij, estetike, zato so zunanje strokovne presoje težavne, predvsem pa težko nelegitimne.

Visoko samoocenjevanje lastne soseske lahko zato upoštevamo zlasti kot obrambo soseske, ki domnevno še ne potrebuje prenove. Takšna logika je kratkoročno zamejena, pa vendar je v temeljnem nasprotju z idejo pravočasnega preprečevanja degradacije stanovanjskih območij v mestu in zato pomeni precejšnjo težavo pri uresničevanju participativnega modela prenove. Kaže pa tudi na »udomačenost« precej nizkih kakovostnih tehničnih okoljskih in estetskih standardov.

Razprava je bila torej na trenutke neprijetna in je bilo veliko ponavljajočih se performativnih izjav, poleg tega smo bili raziskovalci na začetku sprejeti kot nasprotniki, ki hočemo stanovalcem soseske nekaj vsiliti ali jih celo prevarati, pa vendar je bila delavnica s komunikacijskega vidika uspešna. Po dobrih treh urah razprave je bil led prebit. Začetno napeto in prepirljivo ozračje, v katerem ne bi bilo mogoče predstavljati argumentov, je postopno prešlo v ustvarjalno razpravo. Prej zelo zadržani prebivalci so se začeli oglašati s svojimi idejami o prenovitvenih posegih. Delavnica se je torej že prvi dan približala zamisli »novega odprtega urbanizma«, tj. transparentnega urejanja in načrtovanja urbanega okolja, v katerem enakopravno in aktivno sodelujejo tudi tiste skupine, ki so najbolj neposredno vpete v konkretni projekt. Prenova po takšnem modelu bistveno olajša sicer zelo problematično legitimizacijo prenovitvenih projektov, pripravljenih zgolj na risalnih deskah in podprtih z anonimnimi iskalci profita, beri »developerji«.

Potrdilo se je, da ljudje na začetku večinoma ne znajo povedati, kaj hočejo, niti ne vedo, kaj je sploh mogoče. S to tezo je drugi dan delavnice prof. Thompson začel predstavitev angleških prenovitvenih izkušenj. Na osnovi razvoja naše delavnice pa bi jo lahko dopolnili z izkušnjo, da se ljudje precej hitro učijo in da je zato smiselno vložiti nekaj naporov v pripravljajalno fazo participativnega prenovitvenega projekta. Ko ljudje spoznajo, da ima socialni kapital tržno vrednost, in ko se individualni lastniki nepremičnin naučijo, kako gospodariti s skupnimi nepremičninami, dobijo prenovitveni projekti novo dinamiko. Verjetno pa bodo pri tem naleteli na nekooperativno konkurenco v tistih interesnih skupinah, ki jim ustreza sedanja neorganiziranost in tudi neseznajenost z možnostmi trženja realnega in socialnega kapitala v urbanem okolju.

Predstavitev angleških izkušenj na drugem dnevu delavnice se je iztekla v nekaj povsem konkretnih idej, kako načrtovati in izvajati prenovu. Celovito planiranje skorajda nima možnosti, zato je smiselno izdelati program po fazah in variantah. V prvi minimalni fazi naj bi se prenova začela z opaznim vložkom mesta. Tako bi zagovorniki javnega interesa, tj. mestne oblasti, dali zgled in konkretno pokazali resnost takšne prenove. Samoumevno se zdi tudi, da je smiselno začeti z mirujočim in tekočim prometom kot najpomembnejšim problemom soseske. Sledijo naj drugi, v lokalnem javnem mnenju bolj izraženi problemi, npr. urejanje otroških igrišč, boljša navezava soseske na odprti prostor ob Linhartovi, omogočanje odprte in večnamenske rabe družbenih prostorov, kot so vrtci, šola, raziskovalne institucije ipd. Čeprav soseska ni velika, bi bilo na osnovi arhitekturno urbanistične členitve in socialne dinamike smiselno ugotoviti njene manjše podenote. To je pomembno tako s simbolno identifikacijskega vidika kot tudi zaradi pragmatike prenovitvenih faz. Nedvomno pa naj bi bil ključni cilj prve faze prenove pridobivanje in utrjevanje zaupanja, ki se ne sme ustaviti, dokler izvajalcem ne zaupa večina neposredno prizadetih, tj. približno 80 odstotkov stanovalcev.

Glede na zaplete z zemljiškopravnimi ureditvami nepremičnin bi vodje prenove najlažje pridobili zaupanje z natančno analizo obstoječih lastninskopravnih problemov, zlasti glede razmejitev funkcionalnih in javnih (mestnih) ter zasebnih zemljišč. Smiselno bi bilo prebivalcem organizirati pravno pomoč tako pri reševanju individualnih problemov kot tudi pri razčiščevanju nejasnosti glede skupnih premoženjskopravnih zagat.

Po razčiščevanju premoženjskopravnih labirintov bi bilo smiselno pripraviti »gospodarski načrt«, tj. načrt gospodarjenja z zemljišči v skupni lasti. Priporočljivo in zelo poučno ter motivacijsko bi bilo narediti projekcijo vrednosti nepremičnin, (gradbenotehnična vrednost objektov) ob domnevi, a) da bo celovita prenova izvedena in b) da se soseska inertno postara, tj. da prenova ne bo izvedena. Obenem bi bilo smiselno identificirati in povezati morebitne, tj. vse individualne lastnike nepremičnin pa tudi večje »igralce« (npr. gradbena podjetja, mestne institucije, druge potencialne investitorje).

Med pripravljalne operacije spada tudi ustanovitev lokalne agencije, ki bo koordinirala izvajanje »odprte prenove«. Agencija zastopa interese stanovalcev. To predvideva njihovo organiziranje na ravni celotne soseske ali pa na ravni manjšega dela, kjer bi se prenova začela izvajati. Tudi zato je smiselna prostorska členitev soseske na manjše enote in na tej osnovi ustanovitev smiselnih »skupin delovanja«. V tem okviru bi bilo koristno razmisliti o povezavah z Zupančičevo jamo, kar bi lahko proizvedlo sinergične učinke. V agenciji delujejo zunanji strokovnjaki (arhitekti, krajinski arhitekti, sociologi ipd.), ustrezno pa morajo biti seveda zastopani tudi predstavniki stanovalcev. Agencija mora dobiti od mesta jasen mandat, tj. časovno dovolj razsežne in finančno jasne okvire delovanja. Osnovni cilj agencije je legitimirati in usmerjati optimalni model prenove, torej stalno fleksibilno manevriranje med minimalno in maksimalno prenovitveno varianto. Dolgoročno celovito planiranje prenove ni realno in zato tudi ne smiselno, zato je dolžnost agencije stalno vzdrževanje komunikacije med akterji prenove, torej med a) stanovalci, ki so deloma tudi investitorji, in b) izvajalci prenove. Vsebinsko agencija skrbi za pretok od razgrinjanja problemov, projekcij idealnih rešitev do praktične izvedbe rešitve.

7. Sklep

Delavnica je pokazala, da je z ustreznim pristopom mogoče premagati začetno zadrego, ki jo povzroča nizka stopnja zaupanja med morebitnimi partnerji v dolgotrajnem prenovitvenem postopku. Povečevanje pripravljenosti na aktivno sodelovanje je na delavnici potrdilo, da so idejne zasnove participativne prenove dobre, da bi ta model prenove lahko zaživel. Ta zelo pomembna izkušnja nakuže sklep, da težave pri zagonu prenovitvenih projektov niso tolikšne, kot se zdi na prvi pogled, da torej imamo ustrezno znanje, kako prenavljati mestne soseske. Če niso prebivalci prizadete soseske po začetnih komunikacijskih težavah sprejmejo ideje in so pripravljeni aktivno sodelovati, je treba vzroke za nedelovanje prenove očitno iskati drugje. Delavnica o možnostih prenove dela Savskega naselja v Ljubljani je posredno odgovorila tudi na to vprašanje. Odgovor je dejansko molk, na katerega so naletela vpraša-

nja, naslovljena na mestne institucije. Prenova očitno ne more steči, ker je motivacija na tej ravni preslabotna, pravzaprav je tako šibka, da ne seže dlje od načelne podpore. V hipu, ko bi bilo treba proces praktično zagrnati in povezati ideje, interese in energijo ter prispevati zagonski kapital, se izkaže, da ni ustrezne institucionalne podpore. Znajdemo se torej še na nižji točki, kot smo bili na začetku. V naslednjem poskusu motivirati prebivalce za pravočasno prenovo in ustvariti komunikativne odnose med glavnimi nosilci projekta bo nedvomno še težje premagati nezaupanje do mestnih institucij.

Izr. prof. dr. Drago Kos, univ. dipl. soc., Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
E-pošta: drago.kos@fdv.uni-lj.si

Pojasnilo

Izvajalci projekta so bili raziskovalci Urbanističnega inštituta RS (odg. nosilec R. Sendi) in Fakultete za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo (odg. nosilec D. Kos).

Opombe

- [1] Prenova naj bi zajela območje, ki ga zamejujejo Kocbekova ulica na severu, Topniška ulica na vzhodu, Vilharjeva ulica na jugu ter Neubergerjeva ulica na zahodu. Ta sosebska je nastala v drugi polovici šestdesetih let prejšnjega stoletja in je kronološko povezana z velikim Savskim naseljem, od katerega pa ga fizično in, kot je bilo jasno ugotovljeno, tudi mentalno loči štiripasovna Topniška cesta.
- [2] Več o tem Uhan (1998), Štebe (1996), Kos (2002).
- [3] Urbanistična delavnica je bila izvedena v prostorih Kmetijskega inštituta 9. in 10. junija 2004.
- [4] Gl. besedilo F. Trček.
- [5] Gl. besedilo R. Sendi.
- [6] Na delavnico je bil povabljen angleški prostorski planer, ki ima izkušnje s prenovitvenimi projekti, ki so bili načrtovani in izvedeni v interaktivni komunikaciji z vpletenimi prebivalci.
- [7] Več o tem gl. Toš et al.
- [8] Natančnega števila udeležencev ni bilo mogoče ugotoviti, ker so nekateri prihajali in odhajali med potekom delavnice.
- [9] Ta prostor so razpravljavci zgovorno označili kot »Alejo velikanov«, s čimer so prepričljivo izrazili začudenje nad prostorsko tako širokopotezno oz. »nezgoščeno« ureditvijo.

Viri in literatura

- Gantar, P. (1993): Sociološka kritika teorij planiranja, FDV – Znanstvena knjižnica, Ljubljana.
- Gershuny, J. (1983): Social Innovation and the Division of Labour, Oxford University Press.
- Harvey, David (1989): The Condition of Postmodernity, Basil Blackwell, Oxford.
- Kos, D. (1993): Racionalnost neformalnih prostorov, FDV – Znanstvena knjižnica, Ljubljana.
- Kos, D. (2003) Postmoderno prostorsko planiranje. TIP, vol. 40, št. 4, Ljubljana.
- Logan R. J. (1987): Urban Fortunes – The Political Economy of Place, University of California Press, Berkeley.
- Mandič Srna (1982): Socialna varnost v procesu prenove, v: Verlič B. Sociološke in ekonomske razsežnosti prenove mesta, ISU, Ljubljana.
- Mastop, J. M. (1998) National planning: new institutions for integration. Referat na XII. kongresu AESOP: Planning, Professionals and Public Expectations, Aveiro, Portugal.
- Rydin, Yvonne (1998) Urban and Environmental Planning in the UK, Macmillan, London.
- Mlinar, Z. (1994): Individuacija in globalizacija v prostoru, SAZU, Ljubljana.
- Smith, N. in Williams, P (1986): Gentrification of the City, Allen & Unwin, London.
- Štebe, Janez (1996) Resnična in navidezna dejstva iz družboslovnih anket. FDV, Ljubljana.
- Uhan, Samo (1998) Prava in neprava mnenja – vpliv konteksta v raziskovanju javnega mnenja. FDV, Ljubljana.
- Verlič B. (1982): Sociološke in ekonomske razsežnosti prenove mesta, ISU, Ljubljana.
- Verlič B. (1986): Prenova v akciji in teoriji, ISU, Ljubljana.
- Willke Helmut (1993): Sistemska teorija razvitih družb, FDV – Znanstvena knjižnica, Ljubljana